

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ДОКАЗУВАННЯ ФАКТУ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

PROBLEM ISSUES OF DEFINITION OF THE CONCEPT AND PROOF OF THE FACT OF ABUSE OF CIVIL PROCEDURAL RIGHTS

Данилець Л.В., аспірант кафедри цивільного процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджено питання визначення поняття зловживання цивільними процесуальними правами в науковій літературі й з'ясовано, що існує досить обґрунтованих і вдало визначених дефініцій «зловживання цивільними процесуальними правами». Установлено існування нагальної необхідності доповнення чинного Цивільного правового кодексу України визначенням зловживання процесуальними правами, оскільки необхідно чітко розуміти правову природу й сутність явища, на подолання якого спрямовані значні зусилля не лише законодавця, а також і суду й учасників справи, інтереси яких порушуються такими зловживаннями.

Дослідивши наявні визначення поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», встановлено, що недобросовісність дій, наявність умислу на перешкодження виконання основних завдань цивільного судочинства в таких діях є безумовними ознаками зловживання процесуальними правами.

У статті розглянуто питання щодо розмежування зловживання процесуальними й матеріальними цивільними правами. Запропоновано для розв'язання зазначеної проблеми розробити єдиний підхід до визначення критеріїв розмежування зловживання цивільними правами в процесуальному й матеріальному розумінні.

Досліджено проблеми встановлення та доказування факту зловживання процесуальними правами й запропоновано здійснити закріплення чіткої процедури в законодавстві, яка надасть можливість ефективно здійснювати правосуддя на підставі дійсно якісного законодавства, зокрема регламентувати положення стосовно:

- 1) способів встановлення зловживання правами (тобто яким чином, на яких підставах і за допомогою яких засобів Суд має встановити зловживання процесуальними правами);
- 2) визначення процедури доказування сторонами зловживання процесуальними правами з боку учасників справи;
- 3) встановлення повноважень Суду щодо отримання, витребування доказів зловживання процесуальними правами з боку учасників справи;
- 4) передбачення прав та обов'язків сторін щодо доказування факту зловживання процесуальними правами процесуальними опонентами.

Ключові слова: зловживання процесуальними й матеріальними цивільними правами, доказування, суд, учасники справи.

The article examines the definition of abuse of civil procedural rights in the scientific literature and finds that there are well-founded and well-defined definitions of "abuse of civil procedural rights". There is an urgent need to supplement the current CPC of Ukraine with a definition of abuse of procedural rights, as it is necessary to clearly understand the legal nature and essence of the phenomenon, to overcome which significant efforts are directed not only by the legislator but also by courts and litigants whose interests are violated.

Examining the existing definitions of the concept of abuse of civil procedural rights, it was found that dishonesty of actions, the presence of intent to prevent the implementation of the main tasks of civil proceedings in such actions are unconditional signs of abuse of procedural rights.

The article considers the issue of delimitation abuse of procedural and substantive civil rights. It is proposed to develop a unified approach to defining the criteria for distinguishing the abuse of civil rights in the procedural and substantive sense to solve this problem.

The problems of establishing and proving the fact of abuse of procedural rights are studied and it is proposed to establish a clear procedure in the legislation that will allow to administer justice effectively on the basis of really good legislation, in particular to regulate provisions on: 1) ways to establish abuse of rights. by what means the Court must establish the abuse of procedural rights); 2) determination of the procedure for proving by the parties the abuse of procedural rights by the parties to the case; 3) establishing the powers of the Court to obtain, demand evidence of abuse of procedural rights by the parties to the case; 4) anticipation of the rights and obligations of the parties to prove the fact of abuse of procedural rights by procedural opponents.

Key words: abuse of procedural and substantive civil rights, evidence, court, participants in the case.

Актуальність теми й постановка проблеми. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами є одним із ключових принципів цивільного процесу, за допомогою якого можливо досягнути ефективного й справедливого правосуддя.

У дослідженні слід звернути увагу на актуальні питання сьогодення, зокрема проблемні питання визначення поняття зловживання процесуальними правами, а також встановлення та доказування факту зловживання цивільними процесуальними правами в судовому процесі. Дослідження вказаних питань, безсумнівно, потребує підтримки науковців і спільного розв'язання проблеми.

Вивчення судової практики дає підстави стверджувати, що, навіть не зважаючи на безперервний процес вдосконалення чинного законодавства України, в процесі розгляду цивільних справ все ж таки виникають складнощі щодо розв'язання питань, які стосуються зловживання цивільними правами, що своєю чергою призводить до скасування ухвалених рішень судами апеляційної та касаційної інстанції.

Стан дослідження. У різні часи проблемними питаннями щодо зловживання цивільними процесуальними правами в цивільному судочинстві займалися такі вчені, як І.Г. Андрущенко, А.А. Богаченко, В.В. Бутнева,

Н.Ю. Голубєва, Н.В. Кузнецова, А.Г. Новікова, С.А. Чванкін, Н.О. Чечина, М.Й. Штефан, А.Н. Єрмакова, А.В. Юдін та інші науковці.

Завданням цивільного судочинства відповідно до чинного Цивільного процесуального кодексу України є справедливий, неупереджений, своєчасний розгляд і розв'язання цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Однак, на превеликий жаль, існують негативні явища, які перешкоджають ефективному виконанню таких завдань. Одним із таких явищ є зловживання процесуальними правами.

Натепер слід відзначити досягнення значного прогресу в боротьбі з таким явищем, як зловживання процесуальними правами.

Проте є і певні недоліки в дослідженні такого питання, зокрема визначення поняття зловживання цивільними процесуальними правами так і не було закріплено на законодавчому рівні, а також не встановлено процедури й порядку визначення та доказування факту зловживання цивільними процесуальними правами, що дає

підгрунтя для обговорення вказаних питань серед науковців, зокрема динамічна судова практика вказує на необхідність дослідження проблеми розмежування зловживання процесуальними й матеріальними правами.

Мета дослідження відповідає постановленій проблемі й полягає в проведенні аналізу доцільності внесення законодавчих змін до Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України стосовно визначення поняття зловживання цивільними процесуальними правами й розробки практичних механізмів встановлення та доказування факту зловживання цивільними процесуальними правами. Зокрема, в контексті визначення поняття зловживання цивільними процесуальними правами розглянути питання щодо розмежування зловживання процесуальними й матеріальними цивільними правами в судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. Україна є правовою державою, в якій визнається та діє принцип верховенства права, що й закріплено в частині 1 статті 8 Конституції України.

Одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності. Сутність принципу правової визначеності полягає в чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності й стабільності.

Введення дефініції «зловживання цивільними процесуальними правами» однозначно сприятиме підвищенню рівня доступності й передбачуваності приписів права стосовно явища зловживання цивільними процесуальними правами, оскільки законодавцем лише коротко пояснюється, що слід розуміти під зловживанням процесуальними правами: «це такі дії, що суперечать завданню цивільного судочинства».

У статті 17 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року визначається зловживання правом як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визначених у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [1].

Слід зауважити, що в науковій доктрині є достатня кількість обґрунтованих визначень зловживання процесуальними правами, якими міг би скористатись законодавець для усунення законодавчих прогалин.

Наведемо декілька найбільш доцільних і правильних визначень, зокрема Н.Ю. Голубєва у своїх працях пропонує доповнити абзацом 2 частину 1 статті 44 ЦПК України таким змістом: «Зловживання цивільними процесуальними правами – недобросовісні дії учасників судового процесу, спрямовані на реалізацію суб'єктивного права всупереч його признанню, за допомогою яких один учасник судового процесу чи його представник навмисно або недбало заподіює шкоду іншим учасникам процесу чи їх представникам чи правосуддю в цілому». [2, с. 3–9].

Варто врахувати й позицію щодо визначення поняття зловживання процесуальними правами твердження науковця, чинного судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Д.Д. Лупеника, який зазначав, що під зловживанням процесуальними правами зазвичай розуміють не порушення судових актів, а односторонні недобросовісні дії сторін, наприклад, подання необґрунтованих клопотань, заяв тощо [3, ст. 150–157].

У контексті розгляду проблемних питань визначення поняття зловживання цивільними процесуальними правами слід зауважити, що вміння правильно визначати зловживання процесуальними й матеріальними цивільними правами є запорукою здійснення правосуддя ефективно й постановлення законних судових рішень із належної мотивацією, відповідно до задекларованих задач і принципів цивільного судочинства.

Дослідивши наявні практичні напрацювання з вказаного питання, автор погоджується та зазначає, що зловживання процесуальними правами й зловживання матеріальними правами є абсолютно різними правовими конструкціями, які відрізняються, по-перше, за змістом,

по-друге, правовим регулюванням, по-третє, наслідками щодо їх застосування судами.

Варто акцентувати, що питання зловживання процесуальними цивільними правами врегульовано Цивільним процесуальним кодексом України (статтею 44 «Недопустимість зловживання процесуальними правами» й окремо положеннями Глави 9 «Заходи процесуального примусу» статей 143–148), в той час, як деякі питання зловживання матеріальними цивільними правами містяться в Цивільному кодексі України.

Пунктом 3 частини 2 статті 44 Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема подання свідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або в спорі, який має очевидно штучний характер [4].

Щодо питання зловживання матеріальними цивільними правами, варто відзначити статті 13 і 16 Цивільного кодексу України.

Статтею 13 Цивільного кодексу України передбачено положення законодавства, які стосуються саме зловживання цивільними правами в матеріальному розумінні [5].

Відповідно до частини 3 статті 16 Цивільного кодексу України Суд може відмовити в захисті цивільного права й інтересу особи в разі порушення нею положень частин 2–5 статті 13 цього Кодексу.

Таким чином, наслідками зловживання процесуальними правами є застосування судами положень про залишення відповідної заяви, скарги або клопотання без розгляду або повернення відповідних документів, а наслідками зловживання матеріальними цивільними правами є відмова в захисті цивільного права або інтересу особи, або зобов'язання відповідної особи припинити зловживання правами.

Щодо практичних аспектів відмежування понять зловживання процесуальними й матеріальними правами, необхідно ознайомитися з Постановою Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 03 червня 2020 року по справі № 318/89/18, якою рішення суду апеляційної інстанції було скасовано саме через те, що судом було застосовано наслідки зловживання процесуальними правами, хоча насправді відбулося зловживання матеріальними цивільними правами [6].

Варто зауважити, що визначення переліку зловживань процесуальними правами є виключно позитивним явищем, однак чинний ЦПК України не регламентує порядок встановлення та доказування факту зловживання процесуальними правами, а саме не визначені такі елементи:

- яким чином (на яких підставах і за допомогою яких засобів) Суд має встановити зловживання процесуальними правами;
- не визначено процедуру доказування сторонами зловживання процесуальними правами з боку інших учасників;
- не передбачено повноважень Суду щодо отримання, витребування доказів зловживання процесуальними правами з боку учасників справи;
- не передбачено прав та обов'язків сторін щодо доказування факту зловживання процесуальними правами процесуальними опонентами.

Відповідно до частини 4 статті 44 Цивільного процесуального кодексу України Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами.

Проте як встановити такий випадок зловживання, Кодексом не встановлено, що є значною проблемою з огляду на те, що до учасників справи можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, наприклад такі, як штраф.

Існування чіткої та передбаченої законодавством процедури встановлення та доказування факту зловживання процесуальними правами буде сприяти розвитку правосуддя та дотриманню Європейської конвенції з прав людини.

Адже накладення заходів процесуального примусу щодо учасників справи має відбуватися відповідно до закону й лише після встановлення такого факту Судом на підставі належних, допустимих, достатніх і правдивих доказів.

Висновки й перспективи подальших досліджень у напрямі. Дослідивши питання визначення поняття зловживання цивільними процесуальними правами, доходимо висновку, що в науковій літературі існує досить обґрунтованих і вдало визначених дефініцій «зловживання цивільними процесуальними правами» й існує нагальна необхідність доповнити чинний Цивільний процесуальний кодекс України обов'язково визначенням зловживання процесуальними правами, оскільки потрібно чітко розуміти правову природу й сутність явища, на подолання якого спрямовані значні зусилля не лише законодавця, а також суду й учасників справи, інтереси яких порушуються такими зловживаннями.

Дослідивши наявні визначення науковців, абсолютно зрозуміле те, що недобросовісність дій, наявність умислу на перешкоджання виконання основних завдань цивільного судочинства в таких діях є безумовними ознаками зловживання процесуальними правами.

Зокрема, дослідження судової практики дало змогу зрозуміти, що існують складнощі в питанні розмежування процесуальними й матеріальними цивільними правами. Для розв'язання зазначеної проблеми існує необхідність розробки єдиного підходу до визначення критеріїв розмежування зловживання цивільними правами в процесуальному й матеріальному розумінні.

Щодо розв'язання проблеми встановлення та доказування факту зловживання процесуальними правами, автор пропонує здійснити закріплення чіткої процедури в законодавстві, яка дасть можливість ефективно здійснювати правосуддя на підставі дійсно якісного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Голубева Н.Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК. *Новели цивільного процесуального кодексу України* : матеріали «круглого столу», м. Одеса, 26 березня 2018 р. ; за заг. ред. Н.Ю. Голубевої / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2018. С. 3–9.
3. Луспенік Д.Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. с. 150–171.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року (в редакції від 13 серпня 2020 року) № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n228>.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року (в редакції від 16 жовтня 2020 року) № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Постанова КЦС ВС від 03 червня 2020 року по справі № 318/89/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>.